

DOLLARLAŞMA PROSESİ VƏ MONETAR SİYASƏT: EKVADOR NÜMUNƏSİ

İbrahim Niftiyev

Seqed Universiteti, Seqed, Macarıstan
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan
e-mail: ibrahimniftiyev@gmail.com

Xülasə. Məqalədə Ekvador iqtisadiyyatında 2000-ci ildə başlayan rəsmi dollarlaşma prosesini və onun monetar siyasətdə yol açdığı dəyişiklikləri təhlil edilir. Bundan başqa, iqtisadi nəzəriyyəyə və beynəlxalq ədəbiyyata əsaslanaraq, resurslarla zəngin ölkələr üçün ümumiləşdirilmiş iqtisadi siyasət təklifləri verilir.

Açar sözlər: dollarlaşma, milli valyuta, monetar siyasət, Ekvador iqtisadiyyatı, mübadilə məzənnəsi.

DOLLARIZATION PROCESS AND MONETARY POLICY: ECUADORIAN EXAMPLE

Ibrahim Niftiyev

*Szeged University, Szeged, Hungary
Azerbaijan State University of Economics, Baku,
Azerbaijan*

Abstract. The paper analyzes the official dollarization process that began in the Ecuadorian economy in 2000 and the changes it has led in monetary policy. Based on economic theory and international literature, generalized economic policy proposals for resource-rich countries are given.

Keywords: dollarization, national currency, monetary policy, Ecuadorian economy, exchange rate

ДОЛЛАРИЗАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС И ДЕНЕЖНАЯ ПОЛИТИКА: ЭКВАДОР- СКИЙ ПРИМЕР

Ибрагим Нифтиев

*Сегедский Университет, Сегед, Венгрия
Азербайджанский Государственный Экономический
Университет, Баку, Азербайджан*

Резюме. В статье анализируется процесс официальной долларизации, начавшийся в эквадорской экономике в 2000 году, и изменения, которые он привел в денежно-кредитной политике. Основываясь на экономической теории и международной литературе, приводятся обобщенные предложения по экономической политике для богатых ресурсами стран.

Ключевые слова: долларизация, национальная валюта, денежно-кредитная политика, экономика Эквадора, обменный курс.

1. Giriş

Bəşər tarixində cəmiyyətlərin səmərəli və optimal idarə olunmasında pulun rolu böyükdür. Pul mübadilə vasitəsi, hesablama vahidi və əmanət vasitəsi kimi milli iqtisadiyyatda ən likvid aktivdir [3]. Monetar məktəb pulu bazar mübadiləsini və daha mürəkkəb kapitalistik münasibətləri bərqərar edən sosial mübadilə aləti kimi təqdim edir [2]. Vaxtaşırı olaraq pul həm də texnoloji yenilik və sosial yaddaş prizmalarından da dəyərləndirilib [16]. Şübhəsiz ki, pulun kəşfi bəşəriyyətin sivilləşməsində böyük rol oynadı və daha öncələr mübadilə iqtisadiyyatının qeyri-müəyyənliklərini azaldaraq, insanlar üçün tamamilə yeni dəyər konseptinin formalaşmasını təmin etdi.

Ölkələr hüquqi suverenliklərini və iqtisadi qüdrətlərini nümayiş etdirməkdən ötürü milli pullarını çap edirlər [5]. Bu baxımdan, milli valyutanın özündə baş verən hər hansısa dəyişiklik və ya onun başqa bir suveren ölkənin milli pulu ilə əvəzlənməsi, ölkədəki mühüm sosial-iqtisadi, eləcə də siyasi-ictimai proseslərin təzahürü kimi başa düşülməlidir.

Empirik təhlillər göstərir ki, açıq iqtisadiyyatlarda milli valyutanın dəyəri (real mübadilə məzənnəsi) onun rəqabət qabiliyyətliliyini müəyyən edən, iqtisadi böyüməni şərtləndirən və bir çox institusional problemlərin öhdəsindən gəlməyə kömək edən ən mühüm monetar siyasət alətidir [8]. Başqa sözlə, inkişaf etməkdə olan ölkələr devalvasiya və ya oxşar mübadilə məzənnəsi siyasətləri ilə digər ölkələrlə daha yaxşı rəqabət apara bilirlər. Qeyd olunan xüsusiyyətlər ölkənin milli valyutasının əhəmiyyətini və milli iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı böyük rolu təsvir edir. Odur ki, müasir iqtisadi sistemlərdə milli iqtisadiyyatların yerli valyutasında baş verən istənilən dəyişiklik onun iqtisadi göstəricilərində həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli perspektivdə təzahür edir. Bu baxımdan, dünya iqtisadiyyatı bir çox maraqlı nümunələrlə zəngindir. Onlardan ən çox diqqət cəkəni 2000-ci ildə dollarlaşma prosesindən keçən Ekvadordur.

Ekvador iqtisadiyyatı 1990-cı illərin əvvəllərindən dərin böhran yaşamağa başlasa da, milli iqtisadiyyat üçün həyəcən təbili hələ ötən əsrin 70-ci illərində başladı. Həmin dövrdə xarici borclanma 9 dəfə artdı. 1980-85-ci il aralığında xarici borclanma 75%, 1985-88-ci il periodunda isə əlavə 25%-lik artım müşahidə olundu. Ekvador iqtisadiyyatı neft, banan, qızılgül, xərçəngkimilər, balıq məhsulları və kakao paxlalarının ixracına əsaslanır. Lakin göründüyü kimi ixrac yönümlü sektorlar əsasən təbii sərvətlərdən, əmtəələrdən və kənd təsərrüfatı məhsullarından ibarətdir. Ekvadorun ixracında emal edilmiş, yaxud da elmtutumlu hazır məhsullar çox azdır. Ekvadorun dollarlaşma qərarı neftdən artan asılılıq, yüksələn xarici borclanma, qeyri-effektiv idarəetmə, qeyri-adekvat vergiləndirmə, qeyri-adekvat bankçılıq dayanır. 1998-ci ildə Ekvadorun xarici borcu Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 2/3-sinə, başqa sözlə, 13 milyard dollara bərabər oldu [5]. Bu və əlavə çoxsaylı amillər Ekvadoru ABŞ dollarını milli valyuta kimi qəbul etməyə və iqtisadiyyatda dollarlaşma adlandırılan prosesdən keçməyə vadar etdi.

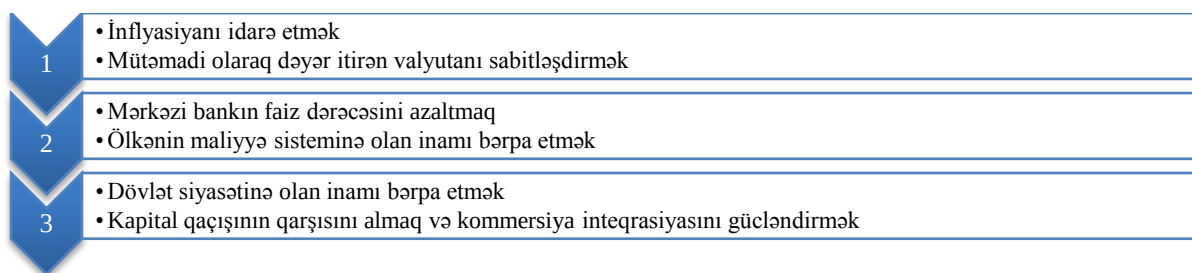
Dollarlaşma nədir və adətən ölkə üçün nə vəd edə bilər? Dollarlaşma ABŞ dollarının birmənalı olaraq milli valyuta kimi istifadəsidir¹. Monetar dayanıqlılığın çatışmazlığı ölkələri dollarlaşma prosesinə vadar edən ən əsas amildir və sabit məzənnə ilə birlikdə inkişaf etməkdə olan və ya keçid iqtisadiyyatlarında daha çox rast gəlinir, nəinki yuxarı gəlirli ölkələr qrupunda [1]. Beynəlxalq ticarətdə tranzaksiya xərclərinin azaldılması, dövlət büdcəsi defisitinin aradan qaldırılması və iqtisadiyyatı ifrat stimullaşdıran və inflyasiya yaradan dövlət siyasətinin mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq üçün istifadə edilə bilər [1]. Eləcə də,

¹ Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ümumilikdə dollarlaşma termini tətbiq yerindən və miqyasından asılı olaraq bir çox mənanı özündə ehtiva edə bilər. Məsələn, tam dollarlaşma, qismən dollarlaşma, real dollarlaşma, pul əvəzetmə, aktiv dollarlaşması, öhdəlik dollarlaşması və maliyyə dollarlaşması iqtisadi terminologiyayı əmələ gətirən ən əsas və çox istifadə olunan anlayışlardır.

dollarlaşma sabit məzənnə və valyuta üçün qara bazarın aradan qaldırılması kimi antiböhran tədbirlərinin görülməsində və mərkəzi bankların çıxılmaz vəziyyətdən xilas edilməsində istifadə edilən siyasət tədbiri və qərarıdır.

Dollarlaşma prosesindən keçən ölkə, milli iqtisadiyyatındakı pul təklifini icra edə bilmir və geriye yeganə makroiqtisadi siyasət aləti kimi fiskal siyasət qalır. Buna baxmayaraq, resurslarla zəngin ölkələrin fiskal siyasətləri resurs gəlirlərinin dinamikasından və milli iqtisadiyyatın diversifikasiya potensialından asılı olaraq müəyyənləşir. Ona görə də, fiskal siyasət öz-özlüyündə tam müstəqil deyil və dolaylı olaraq monetar siyasətdən təsirlənir.

Dollarlaşmanın arxasında təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi motivlər dayana bilər. Məsələn, hər hansısa siyasi lider və ya cəmiyyəti əmələ gətirən iri maraq qrupları başqa ölkənin milli valyutasının qəbul edilməsində maraqlı ola bilər. Belə olan halda, müvafiq maraq qrupunun zəruri, strateji və düzgün qərarları bu prosesin bərqərar olması ilə yekunlaşa bilər [5]. Dollarlaşmanın əlavə faydaları Sxem 1-də təsvir edilib. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, dollarlaşma milli ideologiya, müstəqil pul-kredit sisteminin ölkə üçün əhəmiyyəti və hökumətin iqtisadi siyasət alətlərindən istifadə potensialı baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir və verilən qərarlar zəruri institutlarla koordinasiyalı formada və yüksək dəqiqlik şərtləri altında baş verməlidir.

Sxem 1. Dollarlaşma prosesinin mümkün faydaları. Mənbə: [5]

Dollarlaşma prosesi təkcə müsbət addım kimi qiymətləndirilə bilməz, çünki dollarlaşma monetar sistemi xarici ölkənin pul-kredit mexanizmlərinin əsasında yenidən quraraq, onu beynəlxalq konyuktur qarşısında olduqca həssas mövqeyə təhrik edir. İqtisadi və maliyyə böhranları, eləcə də formal olaraq uzunmüddətli və ortamüddətli perspektivdə bu qərarın effektiv olub-olmamasını ölçməyə imkan verən vahid konsensusun olmaması vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirə bilər. Odur ki, dollarlaşma prosesi təkcə fayda yox, həm də zərər prizmasından dəyərləndirilməlidir.

Cari tədqiqatın məqsədi dollarlaşma prosesini Ekvadorun timsalında təhlil etmək, müvafiq makroiqtisadi göstəricilər və monetar siyasət arasındakı əlaqəni nümayiş etdirmək və dollarlaşmanın fayda və zərərlərini sistemli başa düşməyə kömək etməkdir. Məqalədə qeyd olunan analiz, resurslarla zəngin digər dünya ölkələri üçün oxşar siyasət tədbirlərinin əsas prinsiplərini başa düşmək və intellektual hazırlığı təmin etmək baxımından yerli qərarvericilər, tədqiqatçılar, yaxud da sadəcə olaraq mövzu ilə maraqlananlar üçün fundamental bilikləri təqdim edir.

2. Ekvador iqtisadiyyatına qısa baxış

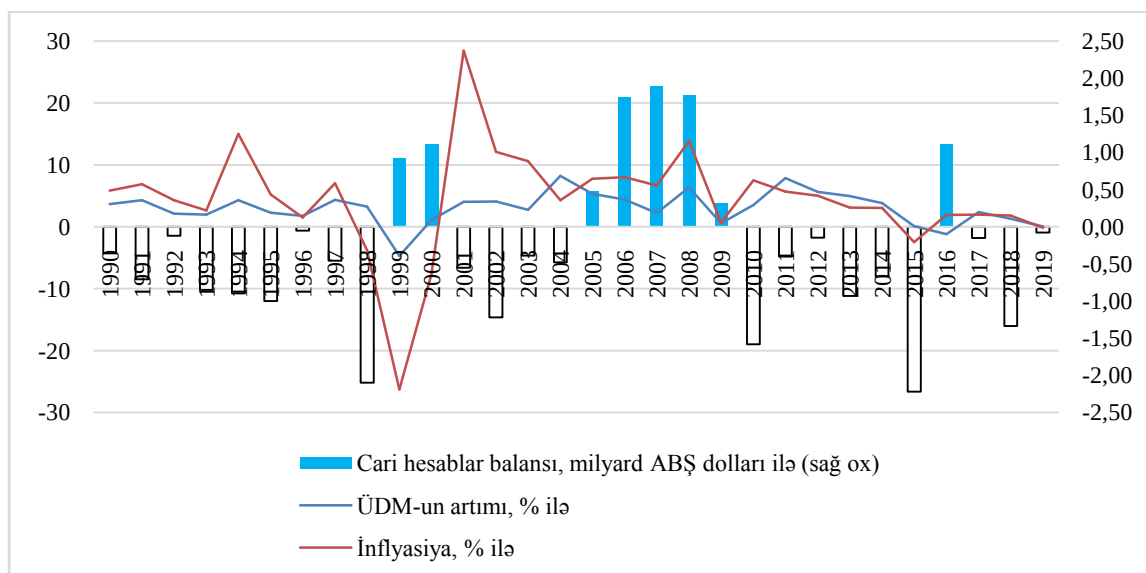
2004–2014-cü il aralığındakı neft bumu Ekvador iqtisadiyyatının sürətlə böyüməsini və yoxsulluğun azalmasına gətirib çıxardı. Daha sonra, ötən əsrin 90-cı illərinin sonlarında yaranmış dərin monetar böhranı izləyən dollarlaşma prosesi iqtisadi böyüməni sürətləndirsə də, 2014-cü illərdə beynəlxalq əmtəə bazarlarında neft qiymətlərinin kəskin enməsi ÜDM-nin artım tempini aşağı saldı. Ümumi olaraq, Ekvador iqtisadiyyatının makroiqtisadi aspektləri resurslarla zəngin digər ölkələrdən elə də ciddi fərqlənmir.

1980–2017-ci il aralığında neft rentası ÜDM-dəki payının orta faiz göstəricisi 9.45% olub. Cari qiymətlərlə, ABŞ dolları ekvivalentində Ekvadorun adam başına düşən ÜDM-si 2000-ci ildə 1,445 ABŞ dolları idisə, 2014-cü ildə bu göstərici öz tarixi rekord həddinə, başqa sözlə, 6,377 ABŞ dollarına qədər yüksəldi. 2018 və 2019-cu illərdə də Ekvador iqtisadiyyatı adam başına düşən ÜDM-nin alıcılıq qabiliyyəti pariteti ilə ölçüsünə görə müvafiq olaraq 11,834 ABŞ dolları və 11,846 ABŞ dolları səviyyəsinə çatdı.

Ekvador iqtisadiyyatı əsasən neft, qızılgül, banan, balıq məhsulları, kakao paxlaları və xərçəngkimilərin ixracında ixtisaslaşıb. Qrafik 1-dən də göründüyü kimi, Ekvadorda çox nadir hallarda müsbət cari hesablar balansı müşahidə olunub. Dərin böhran illərində və ya onları izləyən illərdə cari hesabların defisiti daha kəskin hissə olunub (məsələn, 1998, 2010 və 2015), lakin 2005–2009-cu il aralığını əhatə edən neft bumu dövründə olduqca nəzərəçarpan müsbət tədiyyə balansı göstəriciləri yaranıb [7]. Cari hesablar balansı 2008-ci ilin son rübündə kəskin enən neft qiymətləri, azalan pul köçürmələrindən çox təsirlənib. Hökumət mənfi balansı düzəltməkdən ötəri idxalı məhdudlaşdırsa da, artan neft qiymətləri cari hesablar balansının bərpasında daha çox söz sahibi oldu, nəinki digər iqtisadi addımlar [13].

Ekvadorun əsas makroiqtisadi göstəriciləri 2000-ci ildən sonrakı dövrdə müsbət göstəricilər ətrafında sabitləşsə də, inflyasiya göstəricisi dalğavari olub. 1999-cı illərin sonu, 2000-ci illərin əvvəllərində inflyasiya 30%-ə qədər yüksəlsə də, Latın Amerikasının Argentina və Brazilya kimi ölkələrində müşahidə olunan hiperinflyasiya dərəcəsində olmayıb [13]. Hərçənd ki, Ekvador iqtisadiyyatı ötən əsrin 70-ci illərinin neft bumundan çox az faydalandı, ölkəyə uzunmüddətli perspektivdə dəyən zərərin əsas hissəsi iqtisadiyyatın struktur problemlərində və 1980-ci illərdə qəbul edilən struktur islahatlarının icra olunmamasındadır [3].

Qeyd olunan makroiqtisadi təsvirlər ümumilikdə Ekvador iqtisadiyyatının dərin böhrandan canını qurtardığını nümayiş etdirsə də, ölkənin zəif makroiqtisadi sabitləşmə mexanizmləri xarici şokların qarşısında milli iqtisadiyyatı qorunmasız vəziyyətə qoydu. Müvafiq olaraq fiskal dayanıqlılıq və investisiyalar zərər gördü. 2014–2015-ci illərdəki əmtəə şokundan sonra COVID-19 pandemiyası da ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirlərini göstərməkdədir. Belə ki, neft və neft məhsullarına olan tələbin azalması və ixracın çətinləşməsi yoxsulluğun, işsizliyin yenidən artımına və hökumətin sosial müdafiə mexanizmlərini təkmilləşdirməsinə səbəb olub [16].

Qrafik 1. Ekvador iqtisadiyyatında ÜDM-nin artım tempi, illik % ilə, 1990–2019.

Mənbə: [7], data.worldbank.org

Qeyd olunan makroiqtisadi təsvirlər ümumilikdə Ekvador iqtisadiyyatının dərin böhrandan canını qurtardığını nümayiş etdirsə də, ölkənin zəif makroiqtisadi sabitləşmə mexanizmləri xarici şokların qarşısında milli iqtisadiyyatı qorunmasız vəziyyətə qoydu. Müvafiq olaraq fiskal dayanıqlılıq və investisiyalar zərər gördü. 2014–2015-ci illərdəki əmtə şokundan sonra COVID-19 pandemiyası da ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirlərini göstərməkdədir. Belə ki, neft və neft məhsullarına olan tələbin azalması və ixracın çətinləşməsi yoxsulluğun, işsizliyin yenidən artımına və hökumətin sosial müdafiə mexanizmlərini təkmilləşdirməsinə səbəb olub [16].

3. Ekvadorda dollarlaşma prosesi və onu şərtləndirən amillər

Son 50 ildə neft qiymətləri və ölkələrin makroiqtisadi göstəriciləri arasındakı əlaqəni həm nəzəri, həm də empirik olaraq dəyərləndirən çoxsaylı elmi işlər ortaya çıxıb. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ölkələr qlobal iqtisadiyyata daha çox inteqrasiya etməyə başlasalar da, bu heç də bütün ölkələr üçün bərabər imkanlar və fürsətlər təqdim etmədi. Bəzi ölkələr sənaye inqilabları və elmi texniki tərəqqinin bəhrəsəni görərək iqtisadiyyatlarını hazır və elmtutumlu məhsulların əsasında qursa da, bir çox neft ixrac edən ölkələr hələ də beynəlxalq əmtə bazarlarındakı qiymətlərdən asılı qalmaqda davam edirdilər. Ötən əsrin 70-ci illərinin neft böhranı, Körfəz Müharibəsi, 2003-cü ildə İraq müharibəsi və OPEC təşkilatının qərarları neft ixrac və idxal edən ölkələrin makroiqtisadi göstəricilərində dərin izlər buraxdı [2]. Lakin yazının giriş hissəsində də qeyd edildiyi kimi, monetar amillər makroiqtisadi göstəricilərin bərqərar olmasında olduqca mühüm rol oynayır. Ekvador kimi təbii sərvətlər və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracından asılı ölkə, böhranlı vəziyyətlərə düzgün iqtisadi siyasət tədbirlərindən istifadə problemləri səbəbindən nəzərəçarpan iqtisadi

çağırışlarla qarşı-qarşıya qaldı. Böhranlı şəraitdə hökumət dollarlaşma prosesinə qədər bir neçə addım atmalı oldu ki, həmin addımlar dollarlaşmanı daha da qaçılmaz etdi. Bu da onu göstərir ki, dollarlaşma prosesi, ən azından Ekvador nümunəsində, təkcə xarici amillərdən deyil, həm də ölkədaxili faktorlardan qaynaqlanan iqtisadi hadisə oldu.

1999-cu ildə Ekvadorun ABŞ dollarından öncəki milli valyutası olan sukre 67% dəyər itirdi, lakin mərkəzi bank yeni devalvasiyanın qarşısını almaqdan ötəri faiz dərəcələrini artırırsa da effektiv olmadı, çünki bu borcları daha da ödənilməz formaya saldı. Həmin ərəfədə Ekvador iqtisadiyyatı hər ay 30%-lik inflyasiyaya məruz qalırdı, mühüm makroiqtisadi göstəricilər Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Amerika İnkişaf Bankının maliyyə yardımları sayəsində mümkün olurdu və dərin bankçılıq böhranı yaranırdı [3]. İstehlak qiymətləri 1990-cu ildə 60.7%, 2000-ci ildə isə 96.6% qalxdı. ÜDM 1999-cu ildə 20 milyard dollardan 14 milyarda endi və adam başına düşən ÜDM 7.3% azaldı. Ölkədən xaricə gedənlərin sayı kəskin artı [5].

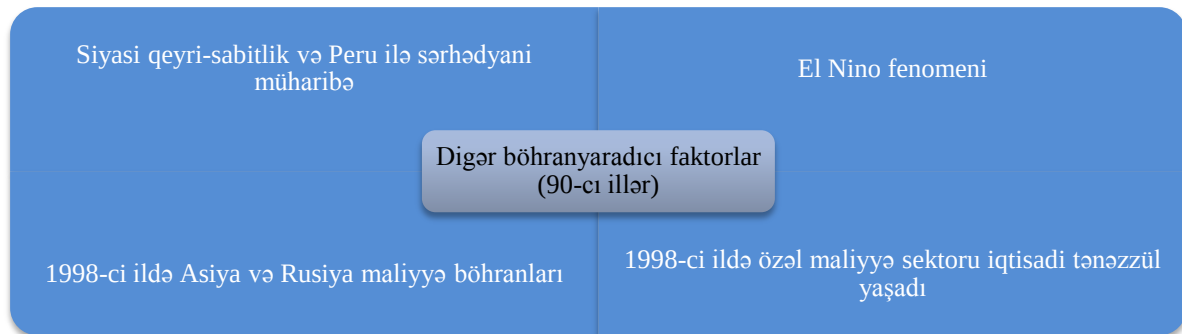
Sadalananların fonunda, Ekvador mərkəzi bankı yüksək miqdarda dollar satdı ki, sukreni sabit saxlasın. Buna baxmayaraq, sukreyə tələb azalmaqda davam etdi, faiz dərəcələri artırılrsa da, əhali ABŞ dollarının alınmasında maraqlı idi. Nəticədə, dövriyyədə dolların miqdarı artdı və sukre dəyər itirdi. Müvafiq olaraq da inflyasiya yüksəldi. Sukrenin dəyər itkiləri xarici maliyyə öhdəliklərinin təzyiqini daha da artırdı və xarici borclanmanın qarşısında müflisləşməni gətirib çıxardı. Yaranmış çarəsizlik vəziyyətində mərkəzi bank yığımları dondurdu və depozitləri yoxladı. Bu da əmanətçilərin bank və maliyyə sisteminə qarşı inamını tamamilə sarsıtdı. Öz tarixində, eləcə də Latın Amerikasında dərin böhran vəziyyətinə düşən Ekvador hökuməti mübadilə məzənnəsi, qiymətlərin səviyyəsi və pul təklifi üzərində idarəetməni və nəzarəti tamamilə itirdi [5].

Sxem 2 isə Ekvadorun yaxın tarixində, makroiqtisadi məsələlərdən əlavə digər böhranyaradıcı amilləri təsvir edir. Belə ki, Peru ilə sərhədyani müharibə onsuz da ölkə daxilində olan siyasi qeyri-sabitliyi artırdı. 1998-ci ildə Asiya və Rusiya maliyyə böhranları beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə zərər vurdu. El Nino² kimi iqlim hadisəsi isə kənd təsərrüfatı və fərdi təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi aktivliyini aşağı saldı və özəl maliyyə sektorunun tənəzzülünə səbəb oldu.

Yanvarın 9-u, 2000-ci ildə, Ekvadorun prezidenti Jamil Mahuad sukreni ABŞ dolları ilə əvəzləmək qərarını verdi. Geriyə qalan siyasi və bürokratik təşkilati vahidlər mövcud böhranın öhdəsindən gəlməkdə çox böyük çətinlik çəkdi. Dollarlaşma qərarını verdikdən sonra Ekvador Latın Amerikasının ən qeyri-sabit ölkəsinə çevrildi, kütləvi mitinqlər geniş vüsət aldı və prezident devrildi [5]. Bütün bunlara baxmayaraq dollarlaşma hüquqi olaraq

² El Nino iqlim fenomeni Sakit okeanda isti və soyuq cərəyanların sahilyanı ölkələrdə yaratdığı leysan yağışlar və daşqınları bildirir. El Nino tropik iqlim qurşağı və ekvatorial ölkələrdə nəhəng təbii fəlakətlər yaradır ki, bu da iqtisadiyyata təsirsiz ötüşmür [11].

2000-ci ilin mart ayında təsdiq edildi, praktiki olaraq isə 2000-ci ilin sentyabr ayında tətbiq olundu [4].

Sxem 2. Ekvador iqtisadiyyatında dollarlaşma prosesindən qabaqlı böhranyaradıcı amillər

Mənbə: [5]

Etirazlara baxmayaraq prezident Qustavo Novoa dollarlaşmanı ratifikasiya etdi. Buna baxmayaraq, yerli əhali bunu milli alçalma kimi qiymətləndirsə də, cəmiyyətdə dollarlaşmanın yüksək inflyasiya, yüksək kredit faizləri və iqtisadi faciənin qarşısını alacağına dair gözləntilər də var idi. İlk vaxtlarda çox şey qeyri-müəyyən olaraq qalırdı. Mübadilə məzənnəsinin dəyişdirilməsi və xarici kapitalın cəlbə ilə əlaqədar bir çox xırdalıqlar naməlum idi.

4. Dollarlaşma prosesinin Ekvador üçün fayda və zərərləri

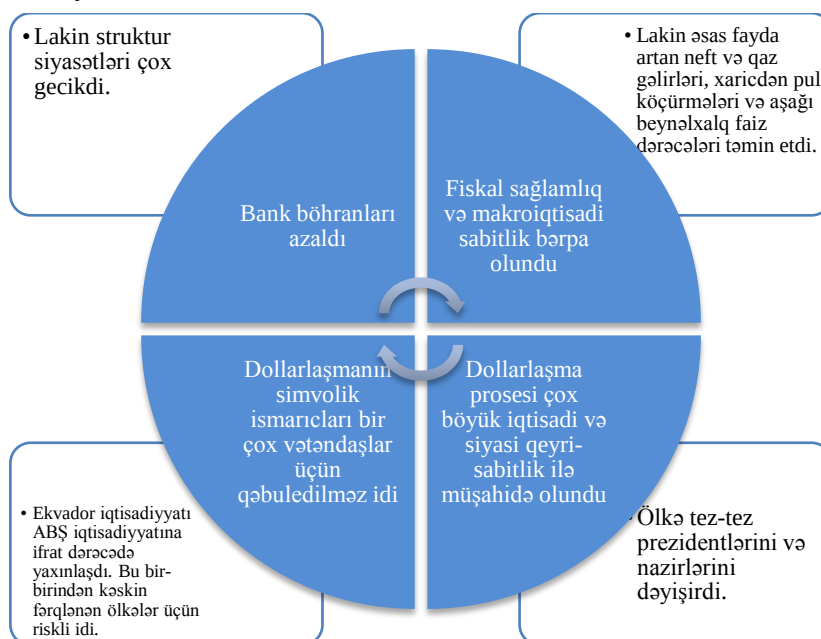
Buraya qədər dollarlaşma prosesinin Ekvador iqtisadiyyatında necə təkamül etdiyini və hansı faktorlar tərəfindən şərtləndirildiyini gördük. Beynəlxalq ədəbiyyatda bu addımı ən sonuncu seçim kimi də qiymətləndirirlər [3]. Başqa sözlə, dollarlaşma və ya tamamilə başqa dövlətin milli valyutasını qəbul etmək, çoxsaylı işlək olmayan qərarlardan sonra ən son müraciət olunacaq seçimdir. Dollarlaşmanın fayda və zərər təhlili isə heç də birmənalı deyil. Milli valyutanın varlığı təkcə hansısa iqtisadi şərtlərdən qaynaqlanan hadisə deyil, həm də milli qurur məsələdir. Ən əsası isə milli pul vahidi müstəqil monetar siyasətin yürüdülməsində ən vacib şərtidir. Buna baxmayaraq, artıq bir müddətdir ki, müxtəlif ölkələr yeni tip valyuta ittifaqlarında, yaxud da başqa ölkələrin milli valyutasını qəbul etməyə başlayıblar. Şübhəsiz ki, bu məsələdə qloballaşma və xarici ticarət dövryyəsi ilə əlaqədar ortaya çıxan yeni reallıqlar heç də az rol oynamır [1]. Əlavə olaraq onu qeyd etmək yerinə düşərdi ki, cəmiyyətlərin, sosial qrupları və maraq qruplarının milli valyutaların dəyişdirilməsinə olan yanaşması statik təbiətə malik deyil. Yəni, əgər iyirmi il bundan öncə dollarlaşma irimiqyaslı sosial-iqtisadi narazılıqlar doğururdusa, bu gün cəmiyyətin müəyyən kəsimləri bunu uğurlu hesab edir. Obyektiv təhlil alətləri ilə dollarlaşmanın ümummilli məsələlərə hansı dərəcədə fayda təmin etdiyini, eləcə də hansı dərəcədə zərər vurduğunu tam dəqiqliklə ölçüb təqdim etmək çətinidir (marjinal fayda və marjinal zərər nəzərdə tutulur). Buna baxmayaraq, cari

bölmə dollarlaşma prosesinin Ekvador iqtisadiyyatına olan fayda və zərərini sadalayaraq, ümumi nəticələrə gəlməyə çalışılacaq.

Dərin iqtisadi böhranlar və təlatümlü siyasi-ictimai hadisələrin fonunda, dollarlaşmanın ilk baxışda təmin etdiyi bir neçə faydaları görmək mümkündür. Məsələn, sxem 3-ün xülasələşdirdiyi kimi bank böhranları azaldı, müflisləşmələrin dinamikası aşağı düşdü. Fiskal sağlamlıq və makroiqtisadi sabitlik bərpa olundu. Onun ən əsas göstəricilərindən biri inflyasiyadır. Dollarlaşma inflyasiyanı 2.7%-ə qədər endirə bildi. İnflyasiya və bank problemlərinin həlli pul-kredit siyasətinin təmin etməli olduğu ən əsas məsələ – kapitalla əlçatanlılığı təmin etdi və iqtisadi inkişafı sürətləndirdi. Yüksələn neft qiymətləri və digər əmtəələrin artan istehsalı və ixracı da iqtisadi böyüməni artırdı. Bütün bu qeyd olunanların fonunda həm də xaricdən edilən pul köçürmələri və aşağı beynəlxalq faiz dərəcələri də dollarlaşma prosesinin uğurunu artırdı.

Bəzi dəyərləndirmələrə görə, dollarlaşma Ekvadorda yoxsulluğu azaltdı, məşğulluğu artırdı, ÜDM-nin artım tempinin müsbət olmasını təmin etdi [8]. Dollarlaşma Ekvadorda gözlənilməz devalvasiya riskini azaltdı və faiz dərəcələrini sabitləşdirdi [13]. Bəzi tədqiqatlara görə isə, dollarlaşma iqtisadi inkişaf üzərində təsirsizdir [19].

Dollarlaşmanın potensial zərəri haqqında verilən suallar arasında ən əsası bu idi: Ekvadorun ABŞ-a məxsus FED-in artan faiz dərəcələri ilə ayaqlaşması nə dərəcədə realdır? Çünki Ekvadorun mərkəzi bankı dollarlaşma prosesindən sonra çox məhdud səlahiyyətlərə malik oldu və öz pulunu çap edə bilmədi. Monetar siyasət birbaşa FED tərəfindən təyin edilir. Artan neft qiymətləri, xaricdən pul köçürmələri və beynəlxalq təşkilatların yardımları, bu məsələdə Ekvadora yaxından kömək etdi.

Sxem 3. Ekvadorda dollarlaşma prosesinin fayda və zərərlərinin qısa xülasəsi. Mənbə: [5]

Dollarlaşma Ekvadorun bəzi ixracıyönümlü məhsullarını təşviq etsə də (gəlirlilik səviyyəsinin artımına görə), zəruri istehsal faktorlarının idxalını çətinləşdirdi ³ (əvvəlki dövrlərə nisbətə həmin istehsal faktorlarının idxalı daha baha başa gəlməyə başladı). Bu da öz növbəsində milli iqtisadiyyatda istehsal münasibətlərində yeni tarazlığın yaranışını ləngitdi. İstehsalda yaranan gecikmələr və ya canlanmanın gecikməsi, istehlakın da arzuolunan səviyyələrdən geridə qalmasına səbəb oldu.

Dollarlaşmanın tənqid olunan və çox vaxt fəsadı kimi qiymətləndirilən ən əsas nəticəsi o oldu ki, uzun müddət əmək bazarında passivlik hökm sürdü və əmək resurslarının iqtisadiyyata yenidən cəlbi çox vaxt aldı. Lakin bunun iki əsas səbəbi var idi: birincisi, müsbət miqyas effekti (dollarlaşma sonrası və neft bumu ilə əlaqədar iqtisadi artımın özü ilə gətirdiyi artan əmək tələbi), ikincisi isə, əvəzetmə effekti (ölkə daxilində real minimum əmək haqları yüksəldi, lakin idxal olunan aralıq istehlak məhsullarının və kapitalın qiyməti endi). Bu iki effekt müştərək olaraq öz təsirini göstərdi və əməyin əvəz edilməsini stimullaşdırdı. Bu vəziyyət əmək bazarlarının tənzimlənməsini daha da çox dövlətin öhdəsinə buraxdı [16].

Yekunda nəzərə almaq lazımdır ki, müstəqil pul-kredit siyasəti əksstiklik tədbirlərinin görülməsi üçün dövlətin əlində olan olduqca mühüm iqtisadi siyasət vasitəsidir [1]. Müstəqil monetar siyasətin yox olması ölkəni iqtisadi inersiyaya sövq edərək, milli iqtisadiyyatın üzərində xarici dövlətlərin və ya mötəbər iqtisadi-siyasi təşkilatların hegemoniyasını labüd edə bilər. Ekvador iqtisadiyyatı bu mənada ciddi risk etsə də, hökumət nümayəndələri və qərar vericilər, görünür, bir neçə on illik böhranlardan sonra bu qurbanı verməyə razılaşıblar.

5. Nəticə və təkliflər

Hökumətin çox müdaxilə edə bilmədiyi yüksək dərəcəli və qeyri-sabit inflyasiya şərtləri altında mövcud olan, eləcə də yüksək ticarət dövriyyəsinə malik ölkələr potensial olaraq milli iqtisadiyyatın dollarlaşması prosesi ilə üz-üzə qala bilərlər. Əlavə olaraq, əgər milli iqtisadiyyatda qiymətlərin səviyyəsi nisbətən sabitdirsə və biznes tsiklləri etalon valyuta ilə (yəni, məsələn, ABŞ dolları ilə) eyni həddə dəyişikliklərə məruz qalırsa, dollarlaşma, yaxud da xarici valyutanın qəbul edilməsi ehtimalı daha da yüksəlir [1].

Ekvador nümunəsi göstərir ki, dollarlaşma dövlətin pul-kredit sisteminə müdaxiləsini azaltmış, müvafiq olaraq, inflyasiya və faiz dərəcələri aşağı düşmüş, lakin yenə də həmin göstəricilər beynəlxalq orta göstəricilərdən yüksək qalmaqda davam etmiş. Yaranan zərərlər və problemlər arasında bank böhranları, senyoraj gəlirlərinin kəsilməsi, xırda pul böhranı və Kolumbiyadan qaynaqlanan valyuta saxtakarlığı da daxildir. Dollarlaşma prosesinin yekunlaşdığı ilkin mərhələdə institusional problemlər hələ də qalmaqda davam edirdi. Ekvador dollarlaşma prosesindən keçərkən, Venesuela və Boliviya kimi ölkələrlə ABŞ-ın münasibətləri pisləşirdi. Bu da öz növbəsində, ABŞ-ın Ekvadora marağını artırdı. Dəyərləndirmələrə görə həmin ərəfədə ABŞ Ekvadora təzyiq göstərirdi ki, digər neftlə zəngin ölkələr kimi neft və qaz istehsalını Çinə istiqamətləndirməsin.

³ Burada əsasən qeyri-kapital və qeyri-əmək istehsal faktorları nəzərdə tutulur.

Ekvador nümunəsindən qaynaqlanan və digər resurslarla zəngin ölkələr üçün pul-kredit siyasətində potensial və ya baş verə biləcək dollarlaşma prosesinə ünvanlanan təkliflər aşağıdakılardır:

- Milli valyuta ilə əlaqədar baş verən hər hansısa dəyişiklik yeni mühasibatlıq və maliyyə qaydalarını da qaçılmaz edir. Ekvadorda müqavilələrin dollar ekvivalentində ifadə edilməsi çox vaxt apardı. Halbuki buna öncədən zəruri hüquqi tənzimləmələrlə hazırlıq görülsə idi, keçid dövrü daha az problemli ola bilərdi⁴ [4].
- Milli valyutanın dəyişdirilməsi rəqabətqabiliyyətlik üzərində nəzarətin tamamilə itirilməsinə gətirib çıxara bilər. Məsələn, Ekvador, Boliviya, Peru və Kolumbiya ilə birlikdə azad ticarət və gömrük ittifaqı olan And Cəmiyyətinin (Comunidad Andina, CAN) üzvüdür. Digər üç ölkə milli valyutası ABŞ dolları olan Ekvadordan fərqli olaraq devalvasiyaya gedərək ixrac məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq imkanına malikdirlər [4]. Belə olan halda, dollarlaşma və ya mübadilə məzənnəsində ciddi dəyişikliyə gedən ölkələr devalvasiyadan fərqli rəqabətqabiliyyətliliyə təsiretmə mexanizmlərinin işlənilib-hazırlanmasında maraqlı olmalıdırlar.
- Dollarlaşma prosesindən sonra makroiqtisadi koordinasiya və mübadilə məzənnələrinin ittifaqdaxili və ya ölkələrarası tənzimlənməsi önəm qazanır. Uğurlu nümunə Avropa İttifaqından (Aİ) verilə bilər. Aİ ölkələri həm xarici ticarətin, həm də əmək bazarlarının optimal integrasiyasına nail olmaqdan ötrə qeyd olunan məqama hədsiz önəm verirlər. Lakin Ekvadorun da üzvü olduğu Merkosur razılaşması (Mercosur) dollarlaşma ərəfəsində zəruri tənzimləmə təcrübəsinə malik deyildi [4].
- Dollarlaşma prosesinin Ekvador iqtisadiyyatına olan sosial təsiri çox böyük oldu. İstehsal buraxılışının azalması, inflyasiya, işsizliyin artması və işsizlərin sosial təminatındakı problemlər, dollarlaşma ərəfəsində hökumət üçün böyük çağırışlar nümayiş etdirdi [4]. Onsuz da böhranlı vəziyyətdə olan iqtisadiyyatın cavab verməli olduğu risklər daha da artdı. Bu onu göstərir ki, valyuta və monetar siyasətdəki köklü dəyişikliklərin mənfi təsirlərini minimumlaşdırmaq üçün hesablanmış müfəssəl antiböhran strategiyası olmalıdır.
- 2000–2002-ci il aralığında sukredən ABŞ dollarına keçid üçün tətbiq edilən 1 ABŞ dolları=25,000 sukre mübadilə məzənnəsi real əmək haqlarını kəskin azaltmış və sosial təbəqələrin gəlirində geriləmələrə yol açmış [4]. Odur ki, təkcə əmək bazarının ümumi strukturuna və nominal əmək haqlarına deyil, həm də real əmək haqlarına diqqət yetirmək lazımdır ki, itkilər iqtisadi cəhətdən cəmiyyətə zərərli təsir etməsin, eləcə də

⁴ Yəni də nəzərə almaq lazımdır ki, Ekvadorun dollarlaşma təcrübəsi El Salvadorun təcrübəsi kimi rahat və sabit maliyyə və makroiqtisadi şərtlər altında olmadı. Ekvadorda sənayeçilər, orta təbəqə və siyasətçilər dollarlaşmanı dəstəkləsə də, digər sosial-siyasi maraqlar qrupları bu prosesə qarşı idilər. Odur ki, Ekvadorda hökmran olan ilkin şərtlər dollarlaşma prosesi üçün bank, maliyyə, mühasibatlıq və ya hüquqi zəmnində hər hansısa qısa və konkret siyasət təklifinin və ya dərşinin çıxarılması üçün yetərli məlumat ötürmür.

istehlak qiymətlərinin təsirləri real əmək haqları vasitəsi ilə daha dəqiqliklə ölçülə bilsin.

- Dollarlaşma prosesindən sonra Ekvadorda likvidlik problemi yarandı. Likvidlik probleminin həlli isə beynəlxalq maliyyə və bank təşkilatları tərəfindən təmin edilən kreditlər vasitəsi ilə həll edilə bilər [13]. İstənilən halda, ölkələrin öz daxili resursları (məsələn, daxili kapital bazarlarında hökumət tərəfindən borcların götürülməsi) hesabına dayanıqlılığın təmini arzuolunandır.
- Ekvadorun neft gəlirlərindən asılılığı dollarlaşma prosesindən sonra da fiskal nizamın təmin edilməsindən problemlər davam etdi, çünki dövlət xərcləmələrinin əsasında mineral gəlirlər dayanır. Bunun üçün vergi islahatları davam etdirilməli idi [13].

Qeyd. Müəllif məqalənin nəşrə hazırlanmağında göstərdiyi texniki dəstəyə görə Cavadov Kamran Nazim oğluna təşəkkür edir.

Ədəbiyyat

1. Alesina A., Barro R.J. (2001). Dollarization. American Economic Review, 91(2), 381-385.
2. Barsky R.B., Kilian L. (2004). Oil and the Macroeconomy since the 1970s. Journal of Economic Perspectives, 18(4), 115-134.
3. Beckerman P., Solimano, A. (Eds.). (2002). Crisis and dollarization in Ecuador: Stability, growth, and social equity. The World Bank.
4. Beckerman P., Solimano, A. (Eds.). (2002). Crisis and dollarization in Ecuador: Stability, growth, and social equity. The World Bank.
5. Berríos, R. (2006). Cost and benefit of ecuador's dollarization experience. Perspectives on Global Development and Technology, 5(1-2), 55-68.
6. Cooper, S. (2009). Currency, identity, and nation-building: national currency choices in the post-Soviet states. In APSA 2009 Toronto Meeting Paper.
7. data.worldbank.org
8. Keeley J., Kess, A. (2013). Monetary Integration: Thirteen Years of Dollarization on Ecuadorian Economics, 2000-2013. Global Advanced Research Journal of Management and Business Studies, 2(1), 22-36.
9. Kocherlakota N.R. (1998). The technological role of fiat money. Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review, 22, 2-10.
10. Lau J.Y., Smithin J. (2002). The role of money in capitalism. International Journal of Political Economy, 32(3), 5-22.
11. Met Office – Weather: El Nino - What is it? <https://www.youtube.com/watch?v=WPA-KpldDVc>
12. Mankyu G. (2003). Basics of economics. Thomson South-Western, Ohio.
13. Quispe-Agnoli M. (2002, March). Costs and Benefits of dollarization. In LACC Conference on Dollarization and Latin America, Miami, Florida.

14. Reinhart C.M., Rogoff K.S. (2004). The modern history of exchange rate arrangements: a reinterpretation. *The Quarterly Journal of economics*, 119(1), 1-48.
15. Rodrik D. (2008). The real exchange rate and economic growth. *Brookings papers on economic activity*, 2008(2), 365-412.
16. Soto R. (2009). Dollarization, economic growth, and employment. *Economics letters*, 105(1), 42-45.
17. The World Bank In Ecuador - <https://www.worldbank.org/en/country/ecuador/overview>.
18. Weisbrot M., Sandoval L. (2009). Update on the Ecuadorian economy. Washington DC Center for Economic and Policy Research. <http://www.cepr.net/index.php/publications/reports/update-on-the-ecuadorian-economy>.
19. Yepes J.P. (2016). Dollarization and growth: a synthetic control approach to Ecuador and El Salvador's cases (Doctoral dissertation).